

УДК 664.001.25

М. М. Одінцов,

к. е. н., доцент, декан факультету електронних технологій,

Черкаський державний технологічний університет

САМОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК КРИТЕРІЙ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

Розглянуто самозабезпечення як критерій продовольчої безпеки. Запропонована методика визначення реальної і потенційної ємності продовольчого ринку.

Self-sufficiency is considered as a criterion for food security. Methods for determining the real and potential capacity of the food market are proposed.

Ключові слова: ринок, безпека, продовольство, самозабезпеченість, споживання.

Key words: market, security, food, self-sufficiency, consumption.

Продовольча безпека займає особливе місце серед глобальних проблем нації, оскільки наявність продовольства служить базовим показником життєдіяльності людини. В різноманітному асортименті споживчих потреб продукти харчування необхідні щоденно кожному жителю країни, а рівень і якість харчування характеризують рівень соціально-економічного розвитку населення і на 70 % визначають здоров'я і тривалість життя людини.

Одним із важливих напрямів реалізації концепції економічного розвитку будь-якої країни є завдання забезпечення продовольчої безпеки, що включає гарантоване стабільне продовольче забезпечення при підтримці обсягів сільськогосподарського виробництва. Забезпечення продовольчої безпеки України знаходиться в прямій залежності від рівня самозабезпечення в цілому країни, окремих регіонів і територій. Воно передбачає досягнення обов'язкового пріоритету потреб найбільш уразливих верств населення.

Продовольча безпека вважається забезпеченою, якщо стає можливим забезпечення за рахунок власного виробництва основними видами продовольства всього населення країни та додаткового виробництва його в обсязі понов-

лення страхового запасу в розмірі 60 днів або 17 % річного обсягу споживання.

Питання формування продовольчої безпеки на національному та регіональних рівнях висвітлювалися у працях П.П. Борщевського, В.І. Бойка, Б.М. Данилишина, С.І. Дорогунцова, А.С. Лисецького, П.Т. Саблука, М.Й. Хорунжого, О.М. Шпичака, В.В. Юрчишина та інших, проте дана проблема вимагає більш детального дослідження, особливо в напрямі формування основ продовольчого самозабезпечення на регіональному рівні.

Продовольче забезпечення пов'язане зі сформованим розподілом регіонів України на ті, що забезпечують основними продуктами власне населення і надлишки вивозять, ті, що завозять окремі продукти, і споживачі — ті, що ввозять. В основі такого розподілу лежать природно-кліматичні умови ведення сільського господарства, забезпеченість сільськогосподарськими землями на душу населення і відповідно забезпеченість продовольством на душу населення, стан матеріально-технічної бази виробництва й переробки аграрної продукції, розвиток транспортної системи, що забезпечує зв'язок з постачальниками і споживачами продовольства інших регіонів і країн, рівень купі-

Таблиця 1. Класифікація факторів, що впливають на формування рівня самозабезпечення продовольством

Групи факторів	Окремі фактори впливу
1. Фактори сфери виробництва	1.1. Територіальна спеціалізація сільськогосподарського виробництва.
	1.2. Нарощування обсягів сільськогосподарського виробництва і продовольства.
	1.3. Розширення існуючих, введення і освоєння нових виробничих потужностей.
	1.4. Розвиток внутрірегіональних зв'язків по забезпеченню виробництва сільськогосподарською сировиною і ринку продуктами харчування населення.
2. Фактори сфери розподілу	2.1. Рівень розвитку ринкової інфраструктури.
	2.2. Ємність регіонального ринку сільськогосподарської сировини і готових продуктів харчування.
	2.3. Потреба у підтриманні, зміцненні й розвитку міжрегіональних зв'язків по поставках сільськогосподарської продукції і продовольства.
	2.4. Участь регіону в зовнішньоекономічній діяльності. Обмін продукцією і технологією.
3. Фактори сфери споживання	3.1. Фактична потреба населення в сільськогосподарській сировині і продовольстві.
	3.2. Зміна рівня потреби в майбутньому за рахунок зростання грошових доходів, зміни цін, демографічних факторів і ін.

ліпшення їхньої структури, підвищення якості, зниження сукупних витрат на виробництво і реалізацію продовольства. Виконання цієї функції є пріоритетним завданням у плані забезпечення продовольчої безпеки країни, підвищення життєвого рівня населення. На формування рівня самозабезпечення продовольством впливає ряд факторів, які можна об'єднати у 3 групи: в сфері виробництва, у сфері

вельної спроможності населення, регіональні й національні традиції споживання продовольства й ін.

У даний час у зв'язку із подорожчанням енергоносіїв відбулося багаторазове підвищення транспортних тарифів, які становлять значну частину роздрібною ціни продовольства. Внаслідок цього підвищується вигідність місцевого виробництва для споживання продовольства у порівнянні із ввезеним.

Самозабезпечення продовольством і сільськогосподарською сировиною можна розглядати із двох точок зору. У вузькому змісті слова самозабезпечення — це задоволення потреб регіону в продовольстві за рахунок місцевого (регіонального) виробництва і використання для розвитку, розширення тільки внутрішніх можливостей і резервів. У широкому змісті самозабезпечення — це найбільш повне задоволення соціальних і економічних запитів населення території у продовольстві і сільськогосподарській сировині для його виробництва за рахунок власного виробництва, а також значного розширення горизонтальних економічних зв'язків, поглиблення кооперації й інтеграції виробництва, самостійної участі у міжрегіональному і міжнародному поділі праці на основі еквівалентного обміну товарами, роботами і послугами.

Основною функцією міжрегіональних продовольчих і сировинних зв'язків є насичення продовольчого ринку країни товарами, по-

розподілу й обміну, у сфері споживання (табл. 1).

Існує кілька підходів до оцінки рівня самозабезпечення продовольством. Одними з них є визначення рівня самозабезпечення по реальній або фактичній і потенційній місткості ринку. Дані показники дають можливість оцінити перспективні напрями розвитку міжрегіональних і міжнародних зв'язків продовольчого ринку. Рівень самозабезпечення по реальній або фактичній ємності ринку продовольства нами пропонується розраховувати за формулою:

$$E_p = U_{\text{вир. прол.}} + U_{\text{імн.}} + U_{\text{держ. зак.}} + U_{\text{зал.}} - U_{\text{експ.}} \quad (1),$$

де E_p — реальна (фактична) ємність певного продукту ринку;

$U_{\text{вир. прол.}}$ — обсяг виробництва певного продукту;

$U_{\text{імн.}}$ — обсяг імпорту продукту;

$U_{\text{держ. зак.}}$ — обсяг державних закупок продукту;

$U_{\text{зал.}}$ — обсяг залишків продукту попередніх періодів;

$U_{\text{експ.}}$ — обсяг експорту продукту.

Для визначення достатнього рівня виробництва і споживання окремих продуктів харчування необхідно обґрунтувати потенційну ємність ринку того чи іншого продукту. Нами пропонується під потенційною ємністю ринку вважати максимально можливий обсяг реалізації і споживання продуктів харчування. Потенційний обсяг реалізації продуктів прий-

Таблиця 2. Рівень реального самозабезпечення основними продуктами харчування населення України

	Індекси самозабезпечення за роками				
	1990	2005	2006	2007	2008
М'ясо і м'ясопродукти	0,91	0,52	0,56	0,54	0,48
Молоко і молокопродукти	1,01	0,61	0,63	0,61	0,55
Яйця	0,96	0,84	0,89	0,89	0,86
Цукор	1,32	1,00	1,04	1,05	1,02
Олія	0,89	1,04	1,04	1,05	0,75
Картопля	1,09	1,04	1,11	1,09	1,05
Овочі	0,65	1,13	0,80	0,75	0,82
Плоди	0,56	0,76	0,41	0,50	0,52
Хліб і хлібопродукти	1,34	1,18	1,14	1,10	1,10

мається як сукупне споживання продуктів харчування, виходячи із фізіологічних норм споживання. При розрахунку продовольчого ринку використовуються річні норми споживання і чисельність населення з урахуванням груп за інтенсивністю споживання продуктів (звичайна, середня, низька) та території проживання населення (міське, сільське):

$$E_{\text{нотр}} = \sum_{i=1}^n S_i^* P_i \quad (2),$$

де $E_{\text{нотр}}$ — потенційна ємність ринку окремого продукту;

S_i — чисельність споживачів i -ї соціальної вікової групи населення;

P_i — споживання продукту на душу в i -й групі;

n — число i -х груп споживачів.

Для більш точних розрахунків норми харчування диференціюються коефіцієнтами споживання продуктів за групами населення: діти і підлітки — 0,63, працездатні — 1,0, пенсіонери — 0,92.

Рівень самозабезпечення за потенційною ємністю показує співвідношення обсягу власної продукції і потенційної (раціональної) ємності продовольчого ринку.

Наведемо показники реальної (фактичної) ємності ринку продуктів харчування населення України (табл. 2).

Як бачимо, динаміка показників реальної самозабезпечення основними продуктами харчування населення України підтверджує висновки ряду авторів про загрозливий стан у сфері забезпечення країни м'ясом і м'ясопродуктами (1), молоком і молокопродуктами (2), рівня доступності до цих продуктів з урахуванням платоспроможності населення і економічних можливостей придбання по-

трібних продуктів харчування (3) та рівня продовольчої безпеки (4) й ін. Особливо низький рівень самозабезпечення і не сприятливі тенденції підвищення цього показника по м'ясу і м'ясопродуктах, молоку і молокопродуктах, фруктах і овочах.

Самозабезпечення регіонів продовольством не вступає в протиріччя з міжрегіональним поділом праці. Нема необхідності, наприклад, в кожній області України займатися виробництвом

цукрових буряків та цукру, картоплі і соняшнику. Формування досконалого ринкового механізму сприяє прив'язці природно-кліматичних умов та виробничих потужностей регіону до місцевої сировинної бази, трудових і інших ресурсів, територіального розміщення виробництва. Про це свідчать показники реального (фактичного) і потенційного самозабезпечення найважливішими продуктами в раціоні харчування населення областей (регіонів) країни, зокрема м'ясом і м'ясними продуктами, молоком і молочними продуктами та яйцями (табл. 3).

Зональні відмінності в рівні виробництва хлібних продуктів, цукру, картоплі овочів, м'ясних, молочних й інших продуктів нівелюються механізмом ринкових відносин та міжрегіональними зв'язками. Виробництво сільськогосподарської продукції значною мірою диференційовано природно-кліматичними і екологічними факторами.

Якщо у Вінницькій, Полтавській, Кіровоградській, Черкаській та інших областях Лісостепу виробляється хлібних продуктів у середньому на одну особу в 2—8 разів більше, ніж у Закарпатській, Волинській, Івано-Франківській та Львівській областях, то відмінність у споживанні населення цих продуктів різниться на 5—8 відсотків.

Регіональні відмінності як у обсягах сільськогосподарського і промислового виробництва, так і в рівнях задоволення фізіологічних норм хоч і мають в даний час, іноді є суттєвим, та, крім впливу зональних природно-кліматичних факторів, ця проблема, на наш погляд, більшою мірою залежить від соціально-економічних факторів та рівня економічного розвитку регіону.

З урахуванням факторів, що впливають на формування самозабезпечення продоволь-

Таблиця 3. Показники самозабезпечення продуктами тваринництва регіонів України в 2008 р.

Регіони (області)	Реальні (фактичні) індекси			Потенційні індекси		
	м'ясо	молоко	яйця	м'ясо	молоко	яйця
АР Крим	1,11	1,19	1,14	0,78	0,50	1,05
Вінницька	0,82	1,03	1,59	0,53	1,36	1,51
Волинська	1,67	1,98	0,87	1,10	1,27	0,63
Дніпропетровська	1,01	1,84	1,00	0,72	0,30	0,94
Донецька	0,36	0,60	1,15	0,28	0,22	1,16
Житомирська	0,80	0,42	1,30	0,45	1,27	1,31
Закарпатська	0,89	1,87	0,92	0,54	0,86	0,83
Запорізька	0,60	1,28	1,25	0,40	0,45	1,15
Івано-Франківська	1,14	0,92	1,94	0,61	0,97	1,59
Київська	0,74	1,34	1,42	0,64	0,79	1,44
Кіровоградська	0,86	1,44	1,66	0,57	0,90	1,54
Луганська	0,44	1,59	1,30	0,25	0,36	1,12
Львівська	0,93	0,77	0,90	0,55	0,78	0,76
Миколаївська	0,52	1,23	1,30	0,31	0,83	1,14
Одеська	0,46	1,31	0,85	0,26	0,47	0,74
Полтавська	0,57	0,91	1,25	0,38	1,17	1,26
Рівненська	0,96	1,90	1,22	0,60	1,07	1,12
Сумська	0,72	1,57	0,86	0,46	1,03	0,80
Тернопільська	0,81	1,78	1,38	0,46	1,04	1,13
Харківська	0,55	1,55	1,45	0,38	0,48	1,20
Херсонська	0,83	0,85	1,57	0,51	0,78	1,41
Хмельницька	0,83	1,49	0,95	0,45	1,25	0,80
Черкаська	3,07	1,79	1,98	2,06	1,02	1,82
Чернівецька	1,10	1,66	1,44	0,58	0,98	1,40
Чернігівська	0,84	1,42	0,93	0,53	1,39	0,84
По Україні	0,81	2,04	1,23	0,55	0,68	1,14

ством регіону, можна сформулювати наступні принципи забезпечення регіонів продовольством:

— стимулювання розвитку харчової і переробної промисловості з метою раціонального використання сільськогосподарської сировини, більш повного задоволення попиту різних груп населення, включаючи потреби в дитячому, лікувальному харчуванні, у дешевих продуктах для малозабезпеченої частини населення;

— усунення зустрічних перевезень сировини і кінцевої продукції;

— підтримка виробників продовольства з метою забезпечення їм необхідної рентабельності, що дозволяє здійснювати просте або розширене відтворення;

— захист економічних інтересів споживачів продовольства шляхом регулювання ринкових цін;

— підвищення реальних доходів населення за рахунок підвищення зайнятості, рівня оплати праці й соціальних виплат як умов зростання платоспроможного попиту, а отже, і економічної доступності продовольства;

— соціальна підтримка малозабезпечених верств населення з метою підвищення рівня споживання ними продовольства;

— контроль якості реалізованого продовольства.

Реалізація названих заходів повинна стати основою формування диференційованої системи стійкого забезпечення регіонів продовольством. При цьому критерієм повноти продовольчого забезпечення регіону є ступінь його самозабезпечення, а критерієм стійкості продовольчого забезпечення — стабільність потреби і попиту на основні види продуктів за рахунок місцевого виробництва, ввезення і використання резервних фондів.

Таким чином, основними умовами нормального функціонування продовольчого ринку і забезпечення населення високоякісними продуктами харчування є цілеспрямоване і раціональне використання наявних і потенційних природних, виробничих, демографічних, соціальних, науково-технічних й інвестиційних ресурсів, що сприяють повноцінному функціонуванню і розвитку системи продовольчого забезпечення населення регіонів за рахунок місцевого виробництва у відповідності з науково обґрунтованими нормами.

Література:

1. Саблук П.Т., Продовольча О.Г. безпека України / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов // Економіка АПК. — 2009. — № 10. — С. 3 — 7.

2. Бойко В.І. Ринок м'яса: проблеми формування ресурсного потенціалу / В.І. Бойко // Економіка АПК. — 2009. — № 11. — С. 97—102.

3. Власов В.І. Методичні підходи щодо оцінки продовольчої безпеки країни / В.І. Власов, В.П. Саблук, М.А. Лисак // Економіка АПК. — 2009. — № 8. — С. 43—45.

4. Пасхавер Б. Продовольчий аспект подолання бідності / Пасхавер Б. // Економіка України. — 2004. — № 10. — С. 73—74.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2010 р.